

se impune constatarea că este posibil ca felul în care se poate produce confuzia să decurgă din cel în care se petrece evoluția fonetică și sînt percepute și considerate rezultatele acesteia. Cu ajutorul unor exemple precum cele de mai sus se observă cum factorul inconștient nu acționează singur, alături de acesta acționînd periodic și cu intensități variabile un alt factor, de natură conștientă.

0. 3. Comentariu. Punctul comun al unor evoluții din limbă poate deveni cauză a confuziilor într-o perioadă în care tulburările din limbă sînt generate de procesele fonetice aflate în contradicție cu procesele din actul normării, care prezintă tendința de a corecta evoluția¹¹. Evoluția fonetică nu este stopată decît parțial, instrumentul prin care se petrece aceasta devenind cauză a unor noi mișcări în zona care prezintă identitate ori apropiere contextuală la nivel fonetic cu contextele în discuție. Fără a exista limitări în ceea ce privește posibilitățile vorbitorului de a articula sunetele în cauză, apar confuzii întrucît principiul coerenței în modificările operate de acesta nu este dublat de o bună cunoaștere a limbii în plan diacronic, în contextul ciocnirii (contactelor) dintre norme, ajungîndu-se la analize nefundamentate cu consecințe asupra formelor¹². De aceea, excepția nu reprezintă în mod necesar neîncadrarea în aceeași serie a ceea ce, aparent, face parte din respectiva serie, ci rezultatul unei alte perspective.

1. Generalități.

1. 1. Tema studiului. Studiul de față își propune să observe și să descrie pe baza unor analize amănunțite o serie de cazuri tipice în care s-ar putea spune că vorbitorii aplică legi fonologice în vreme ce tiparele de comportament lingvistic și mentalitatea acelor vorbitori rămîn guvernate de caracterul centrifug al legilor fonetice¹³. Schimbările

¹¹Cf. evoluția convergentă *kl, fl > hly*, fenomen determinat de aspirația vorbitorilor către o altă normă, în Hagege, Haudricourt, p. 41, nota, unde se vorbește de „hypercorrectisme”.

¹²La nivel individual, același lucru se poate întîmpla (aici însă, analiza nu mai este neîntemeiată în mod absolut, ea poate fi corectă, ci este diferită de aceea a colectivității).

¹³Distincția *lege fonetică / lege fonologică*, definirea și prezentarea acestor concepte, sînt făcute de S. Pușcariu în *Phonétique et phonologie* și *Sur les lois phonétiques*, în

lingvistice care interesează aici sînt cele care afectează deprinderile articulatorii și se produc cu ajutorul factorului conștient. Acestea sînt inițial voluntare, într-o măsură apreciabilă autoimpuse, apar și se continuă în grupuri destul de restrînse, la cei cu „simțul limbii”, și constituie consecințe ale unor raționamente lingvistice aplicate. Prin imitație, aceste schimbări se pot întinde și generaliza la populații întregi, fiind adoptate mai mult sau mai puțin conștient¹⁴. În măsura în care o modificare din vorbire este acceptată de normă, ea poate fi urmată de efecte la nivelul întregului, proces impus de coerența sistemului; de aici se poate deduce că imitația respectivă se datorează uneori unei atracții irezistibile, ceea ce poate confirma că modificarea inițială s-a produs în sensul evoluției sistemului (ori într-unul permis preferențial de acesta) împlinind tendințele cele mai puternice și apte de

ELR, p. 125-134, respectiv 135-202; v. și *Morfonemul și economia limbei*, în DR VI, p. 211-243, unde se face distincția *fonetic / fonologic (Phonetik / Lautlehre)*, nota 1, p. 211-212, dar v. și *Dări de seamă*, în GS, I, p. 157 (și nota 4) și p. 158 (și nota 1), unde O. Densusianu ironizează pe S. Pușcariu pentru preocuparea privitoare la distincția *lege fonetică / lege fonologică* și pentru observațiile sale asupra factorului conștient în schimbarea lingvistică. De asemenea, v. E. Petrovici, *Pe marginea observațiilor lui E.P. Hamp asupra interpretării fonologice a consoanelor românești*, în CL 1959, p. 177-188. Distincția *schimbări fonetice / schimbări fonologice*, prezentă la Jakobson este discutată — dintr-o perspectivă strict fonologică — de Uguzzoni (p. 107) astfel: „Sono puramente fonetici quei processi che modificano le realizzazioni dei fonemi, senza alterare né il loro inventario né il sistema delle opposizioni a cui essi parte [...] Sono invece fonologici quei processi evolutivi che portano alla nascita di nuove unità distintive o alla scomparsa di unità distintive preesistenti: nell'uno e nell'altro caso è tutto il sistema fonologico che subisce un cambiamento; nelle sue dimensioni e nelle sue relazioni interne”. V. și Turculeț *Introdúcere*, p. 24-26. Studiul de față va acorda conceptelor ‘lege fonologică’, ‘schimbare fonologică’, și termenilor corespunzători accepțiunea pe care acestea o au la S. Pușcariu.

¹⁴Deși imitația constituie un factor important, ea face parte dintr-un complex mai larg, o tendință colectivă care acționează cu o forță considerabilă într-o anumită comunitate lingvistică, forță ce ține și de o serie de variabile, a căror pondere este mai greu cuantificabilă, cum ar fi gradul de omogenitate al comunității, poziția ei în cadrul comunității tuturor vorbitorilor acelei limbi, nivelul reactivității la contact cu alte grupuri similare, gradul de cristalizare al normei locale etc.

realizare ale sale¹⁵. Aceasta deoarece sistemul este la un moment dat rezultat al unei evoluții istorice, înțeală și ca rezultat al efectelor unor tendințe manifestate în momente succesive.

Prezenta cercetare ar putea oferi rezultate de ordin teoretic prin care teoriile anterioare asupra cauzelor mișcărilor de la nivelul fonetico-fonologic, mecanismele acestor structuri ar putea beneficia de explicații mai complete, care să rețină nu doar cauze de ordin natural, ci și pe cele care, acceptate fiind la nivel teoretic, au fost mai puțin utilizate. Principiul analogiei, enunțat de neogramatici, reprezintă mai mult decît o explicație de serviciu, abandonată înainte de extragerea unor consecințe rezonabile, ea avînd o pondere însemnată în cadrul proceselor din limbă. Unele suprapuneri între acțiunea acestui factor cu cea de ordin fiziologic, ținînd de anumite constante și variabile implicate în procesul de schimbare lingvistică, merită o rediscutare spre a se lămuri acest tip de convergență a factorilor de diferite tipuri, precum și felul în care ei relaționează.

1. 2. Conceptul ‘hipercorectitudine’. Chestiunea hipercorectitudinii sau a hiperliterarității prin falsă regresie sau hiper-regresie a fost abordată într-un mod mai mult sau mai puțin tangențial, în studii de diferite întindere. Unii cercetători, însă, au acordat spații destul de ample prezentării de exemple de forme

¹⁵Vezi intervenția în discuție a lui Alberto Mioni, care consideră că, în multe situații, fenomenul de hipercorectitudine nu se datorează atît exagerării unor tendințe (reale sau presupuse) din limba literară cît ale curentului contrar din dialecte, care provoacă devieri, îndepărtări de la norma dialectală, chiar și în cazul în care tendințele limbii și ale dialectului își corespund. Astfel, pentru asemenea situații, nu se au în vedere drept cauză a schimbărilor doar manifestările bazei de articulație, cauze de ordin fiziologic, ci și de ordin psihic, în speță intervenția factorului volitiv care, sub diferite impulsuri orientează mișcările organelor articulatorii (la comunicarea lui Luciano Canepari, *Teorie e prassi dell’italiano regionale. A proposito del ‘profillo della „lingua italiana nelle regioni”’* (pLR), p. 89-104, în *L’italiano regionale, atti del XVIII congresso internazionale di studi*, Padova-Vicenza, 14-16 settembre 1984, Roma 1990). V. și Alberto Mioni, *La standardizzazione fonetico-fonologico a Padova e a Bolzano (stile di lettura)*, p. 193-208, în *vol. cit.*

hipercorecte, precum și comentării acestora¹⁶. G. Istrate, spre exemplu, a studiat acest aspect în mod aplicat, cu referire expresă la perioada literară modernă¹⁷. Exemplele culese de autor sînt relevante în ceea ce privește esența fenomenului, concluziile studiului fiind deosebit de utile cercetării de față. Analizînd un material bogat, cules mai ales din texte literare, acesta arată că formele hiperliterare apar ca urmare a existenței și manifestării unor tendințe spre corectitudine, în viziunea vorbitorilor și autorilor de la care se preiau acele forme, fiind conforme cu tendințele manifeste în norma literară formele care conțineau vocale palatale în locul celor velare. După evidențierea influențelor exercitate de către texte vechi cu care presupune că respectivii autori aveau un contact permanent și viu, de natură să inducă o serie de forme, care s-au

¹⁶V. bibliografia la Th. Hristea, în articolul *Conceptul de hipercorectitudine*, în LR, XI (1962), nr. 2, p. 171-180, precum și amplul studiu asupra acestui fenomen, apărut în *Probleme*, p. 277-315, unde se discută chestiunea pornindu-se de la exemple, de regulă cu referire la stadii mai noi ale limbii române. Sextil Pușcariu a vorbit pe larg, tratînd cu foarte mare atenție acest fenomen, în multe dintre scrierile sale și a teoretizat fenomenul prezentînd cu o mare limpezime elemente care sînt esențiale în înțelegerea naturii acestuia; despre contribuțiile acestui savant se va vorbi pe larg pe tot cuprinsul acestei lucrări. Elevul acestuia, E. Petrovici scrie despre *Băn. u >w, v, b, p* — în SDT (p. 37) —, considerînd aceste schimbări ca pe «un fel de „false regresii” datorate străduinței de a evita forma cu *u* care ar fi putut fi considerată ca avînd un fonetism străin, pe timpul cît slavii din Banat erau pe cale de a se romaniza». Totodată, în *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, vol. I, Iași, 1988, vol. II, Iași, 1991, vol. III, Iași, 1993, vol. IV, Iași 1995, vol. V, Iași, 1997, ale cărei *Studii lingvistice*, îl au ca autor pe Vasile Arvinte, apar referiri speciale asupra acestui fenomen, însoțite de prezentări de cazuri; de asemenea, chestiunea este abordată de Stelian Dumistrăcel, în *Influența*, lucrare în care, dincolo de un număr considerabil de exemple pe care autorul le oferă, conceptul în discuție este utilizat de acesta în explicarea apariției multor forme. Lucrarea, care conține considerații deosebit de utile și care au servit studiului de față, încearcă, printre altele, să scoată în evidență mecanismele fenomenului, felul în care acestea se pun în mișcare și acordă o anumită pondere acestui tip de explicație, mai însemnată decît la alți autori. Perspectivele care apar la acest cercetător se referă mai ales la situația graiurilor, arătîndu-se și implicațiile de ordin sociolingvistic (v. și AD).

G. Ivănescu, în articolul *Din fonetica evolutivă a limbii române cu cîteva discuții de fonetică generală*, în LGR, p. 144-176, arată că „știința actuală nu ne poate spune ce sînt aceste schimbări” (p. 153).

¹⁷În *O problemă controversată*.

constituit în modele¹⁸, G. Istrate concluzionează că acei autori respectau anumite norme, la care consimțeau liber, subliniind că ocurența unor astfel de forme în texte nu reprezintă doar un fapt de grafie, uneori apărînd chiar pronunții exagerate. Esența fenomenului este observată de G. Ibrăileanu care arată, referindu-se la C. Negruzzi: „cu timpul ajunge să scrie *ripitor* în loc de *răpitor*, adică așa de mult se ținea să nu schimbe pe *i* în *î*, încît prefăcea pe *î* în *i*” (p. 10). Constant s-a ocupat de evidențierea și analiza acestor forme V. Arvinte, care prezintă procesele fonetice și mentale care au loc în aceste situații, arătînd că „variantele hiperliterarizate sau hipercorecte atestă conștiința caracterului neliterar al fenomenului palatalizării labialelor. Ele aparțin unor vorbitori în al căror grai popular palatalizarea era prezentă”¹⁹.

O poziție aparte printre lingviștii români o ocupă, din acest punct de vedere, A. Avram. Într-un studiu recent apărut²⁰, acest autor încearcă să înlătore explicația prin hipercorectitudine pentru unele dintre cuvintele cele mai reprezentative sub acest aspect. Studiul citat trebuie corelat cu o notă etimologică²¹, în esență o încercare pe aceeași linie, de a demonstra că norma literară românească nu conține forme rezultînd din palatalizarea labialelor. Merită reținute din primul articol unele distincții terminologice ale autorului, care se încadrează în rîndul celor operate în lingvistica străină.

Fenomenul analizat fiind destul de complex, în sensul că se poate manifesta sub variate forme, avînd la bază reacții psiho-sociale diferite ca pondere, nu se poate neglija, alături de punctul de vedere lingvistic, cel sociolingvistic. Astfel privind lucrurile, denumiri precum

¹⁸*Ibid.*, p. 26, 35, 43. Autorul studiului identifică preocupări pentru literarizare la o serie de scriitori ai secolului trecut, autori de prestigiu, cu influență în epocă, apoi arată că o anumită continuitate față de textele vechi provine și din influențele graiurilor populare, nu doar din contactele cu acele texte.

¹⁹V. Arvinte *St.lingv. Ex.*, p. 6.

²⁰*Cîteva cazuri de hipercorectitudine aparentă în limba română*, în SCL XLIV 1993, p. 45-58.

²¹Intitulată *Rom. frînghie — un caz de aparentă acceptare în limba literară a unui fonetism dialectal* și apărută în FD XIII 1994, p. 7-15.

*hiperurbanism*²², *hiperliterarizare*²³, *hipercorectitudine*²⁴, *hiperzel*, *hiperdialectalism*²⁵, *formă arhilitară*²⁶ apar îndreptățite în măsura în

²²Termenul apare cu consecvența cea mai ridicată în prima jumătate a acestui secol. V., de exemplu, S. Pușcariu DR I, p. 237, DR II, p. 711-712, 716, DR V, p. 776-777, ELR, p. 59, 84, 445, LR I, p. 178, și LR II, p. 239, 320, 370; acest savant a folosit paleta cea mai largă de termeni pentru a denumi fenomenul în discuție, fiecare termen utilizat denumind fenomenul după tendința ce l-a generat și, mai rar, caracteristicile lingvistice ale fenomenului. Tot S. Pușcariu a vorbit și despre „false regresiiuni” și „hiperregresiuni” (v. LR II, p. 320); Iordan, *Gramatica greșelilor* p. 18, 30, 32, 40, 135-136; Istrate *Nepos*, Istrate *Grai popular*; Nandriș, p. 226-228, precum și alți cercetători, ca N. Drăganu, V. Bogrea (în articole din DR, de exemplu). Pentru acest termen, precum și pentru cel de *hipercorectitudine* v. și G. Mounin, *Dictionnaire de la linguistique*, PUF, Paris, 1974, p. 166, respectiv 165, unde *hiperurbanismul* este considerat ca fiind o adaptare la vorbirea orășenească prin aplicarea abuzivă a unei reguli de corespondență. În sfârșit, în *À propos*, p. 120, Cl. Hagège definește acest termen ca „les usages appartenant à un niveau de style plus soutenu que celui de la conversation courante, sans que le locuteur ait connaissance de cette rupture”.

²³V. Ivănescu *Problemele*, p. 62, 212-213, unde autorul folosește și celălalt termen, dar se pronunță în favoarea acestuia; V. Arvinte *St. lingv. Gen.*, p. 55 și 64-65, *Ex.*, p. 6, și 13, *Lev.*, p. 6, *Num.*, p. 3 și 5 și *Deut.*, p. 4, 8, cercetător care vorbește despre „hiperliterarizare sau hipercorectitudine”; termenul apare și în Dumistrăcel *Influența*, passim, cercetător care preferă, însă, termenul următor; Pușcariu, printre altele, LR II, p. 371.

²⁴Este termenul pe care îl promovează mai ales Th. Hristea, în *Probleme*, (v., în special, p. 281, 190), unde se acordă un spațiu amplu discutării chestiunilor de terminologie referitoare la acest concept, dar și definirii conceptului. Acest autor consideră ‘hipercorectitudinea’ ca o ‘abatere generată de teama de a nu greși, rezultând dintr-un efort conștient de conformare a vorbitorului la norma literară’. De asemenea, el vorbește despre o „hipercorectitudine latentă” definind-o ca pe o situație în care vorbitorul are de ales „între două pronunțări, ambele etimologice, sau una originară și alta explicabilă, la rigoare, pe cale pur fonetică”. (*lucr.cit.* p. 285), așadar ambele justificate. Analiza exemplelor oferite de autor ar putea arăta că nu există temeieri pentru a face această diviziune. Astfel, se dă forma *jecmăni* considerată ca rezultat al hiperregresiunii din *jăcmăni* (< magh. *zsákmany*), care este neîntemeiată din punct de vedere etimologic, și nici nu poate fi explicată „la rigoare” pe cale pur fonetică, alături de forma *berbant*, care poate avea etimologie multiplă (bg. *berbant*, gr. *mpirmavnti*), ori formele *ciocolată*, *șocolată*, arătându-se că *jecmăni* se explică prin sistemul fonetic muntenesc, dar nu ca o evoluție fonetică, ci prin schimbare conștientă. Probabil că în cazul *hipercorectitudinii*, nu se poate vorbi despre schimbări fonetice inconștiente, „obișnuite”. Tocmai aceasta este esența fenomenului: schimbarea operată conștient,

care se acceptă modalitatea de a denumi un fenomen prin raportare la motivațiile vorbitorului și la unele trăsături ale naturii acelui fenomen. În grade diferite, fiecare dintre termenii de mai sus poate fi acceptat. Ceea ce este diferit la autori sînt conceptele din spatele acestor termeni; astfel, dacă pentru I. Iordan, *hiperurbanism* pare a fi un termen generic, pentru S. Pușcariu se încadrează aici „cazurile de exces de zel în prefacerea rostirii țărănești în rostire orășenească”²⁷. Studiul de față va

firește, conform unui sistem fonetic de referință. Alegerea conștientă între două forme îndreptățite nu constituie un caz tipic de hipercorectitudine, ci aceasta este forma prin care se fixează norma în sincronie. G. Mounin arată că *hipercorectitudinea* este fenomenul prin care apare o formă fonică sau grafică prin încercarea de restituire „par erreur” a unui element considerat ca dispărut în urma evoluției limbii.

²⁵Pentru ultimii trei termeni vezi Pușcariu LR II, Marouzeau, p. 94, unde, sub titlul *Hyperdialectyque*, apare o definiție precum: „des formes dialectales qui comportent l'application d'une règle de correspondance à des cas pour lesquels elle n'est pas valable”, v. și p. 95. De asemenea, E. Petrovici, în *De la nasalité*, p. 21 vorbește de *hiperdialectalism*, fenomen pe care îl ilustrează printr-un exemplu precum *smeu* < *zmeu* < sl. *změj*, iar la p. 30, vorbind despre false regresii *-nt-* > *-mt-* (*sentio* la *simt*, *ventus* la ar. *vimtu*) consideră că „il faut donc ranger ce phénomène parmi les faits d'hyperdialectalisme”. În contextul unei discuții asupra factorilor care contracarează evoluția fonetică și acționează ca un element perturbator față de acțiunea legilor fonetice, W. von Wartburg, în *Problèmes*, argumentează cu exemple de hipersicilianisme, caz în care vorbitorii „se sont défaits de leurs propres habitudes phonétiques dans une proportion qui dépasse le but”, loc în care citează pe Th. Gartner cu termenul de „Überentäusserung” (p. 29). De aici decurge că se pot deprinde articulații fonetice străine, că observația și voința pot acționa cu destulă forță în limbă, depășirea anumitor limite fiind posibilă nu atât din necunoașterea sistemului de în care se pătrunde, cât din intrarea în acesta cu anumite principii și deprinderi ce guvernează propriul sistem. Faptul acesta, care se încearcă a fi argumentat de-a lungul studiului de față, este ilustrat în lucrarea lui von Wartburg (p. 30-31), unde se oferă exemple de hipercorectitudine în ambele sensuri: adaptare și respingere de forme.

²⁶Pentru care v. Istrate *O problemă controversată*, p 25, și nota 147; termenul apare la G. Ibrăileanu.

²⁷V. LR I, p. 178; pentru primul lingvist menționat vezi *lucr. cit.* De asemenea, Vendryes, care consideră că fenomenul ar avea la bază un exces care „entraîne la souci de la correction, quand on se pique de beau langage” (p. 59). Tot acolo se oferă ca exemplu o situație în care un țaran italic, vrînd să vorbească întocmai ca la Roma și știind că al său *ō* are acolo drept corespondent un *au* va rosti *plaustrum* pentru *plostrum* sau *cauda* pentru *coda* (*ibid.*).

folosi cu precădere termenii *hipercorectitudine* și *hiperliterarizare*, fără a neglija un termen precum *hiperdialectalism*, cu referire la o reacție interdialectală²⁸. Acestea sînt forme prin care se manifestă analogia la nivel fonetico-fonologic (cel asupra căruia se poartă discuția în lucrarea de față) în urma contactului dintre vorbitori ai aceleiași limbi dar aparținînd unor norme diferite. Vor fi păstrați primii doi termeni deoarece sînt mai cuprinzători, permițînd totodată anumite distincții de finețe întrucît, pentru vorbitorul unui grai ar putea exista o diferență între *corect* și *literar*, în sensul că, deși acesta poate recunoaște că tot ceea ce este literar este și corect, la interacțiunea cu vorbitorul altui grai, poate considera ca fiind corectă norma pe care și-o asumă în mod obișnuit²⁹. În ceea ce privește mijlocul prin care acționează analogia în asemenea cazuri, acesta va fi numit *regresiune*³⁰.

1. 3. Structura audio-articulatorie. Înțelegînd prin *structură* un ansamblu (discontinuu) de unități discrete care își datorează existența opozițiilor în care se află și care se definesc prin relațiile lor mutuale în cadrul acelei organizări, se va numi *structură audio-articulatorie* ansamblul de sunete articulate, utilizate de o limbă în comunicarea vorbită. Această structură ține de factori psiho-fiziologici, fiind de ordin biologic iar nu mecanic, și evoluează în timp și spațiu.

²⁸Termenul *formă hiperdialectală* apare la Stelian Dumistrăcel, însă, cu un alt sens, deoarece se referă la reacții — pe care vorbitorul le poate avea în cadrul unei anchete — și anume, de îngroșare a unor particularități dialectale, regionale sau populare, chiar furnizînd fonetisme care, cel puțin în acea zonă, nu apar în contextul în cauză (v. Idem, *Fonetisme*, p. 385).

²⁹Pentru distincțiile *popular / literar*, *popular / dialectal*, *regional* v. Dumistrăcel *Influența*, p. 107-108.

³⁰V., printre altele, S. Pop, *Contributions au rhotacisme. Dans les Monts Apuseni*, în *Recueil*, p. 63-66, unde, la p. 65 se vorbește de „fausse-régression” cu referire la forme precum *ma-îne*, *luciafăn*, *luna lu cenușeriu*. De aici se poate observa și pînă unde poate merge voința (și tendința) de a abandona un fenomen fonetic. Este importantă o distincție care apare la Dumistrăcel *Fonetisme*, p. 376, între corectări regresive și progresive, avîndu-se în vedere sensul vizat de vorbitor, de la norma dialectală la cea literară, respectiv de la norma literară la cea dialectală (v. și AD, p. 123 și urm.).

Sunetele limbajului vocal-articulat se produc și se percep în cadrul funcțiunii fonetice, exercițiu autoreglat al mecanismului biologic³¹. Pe plan fonologic, fonemul reprezintă o unitate a structurii audio-articulatorii din limba vorbită a unei comunități lingvistice situate în timp și spațiu, având anumite determinări de ordin social. Lipsit de funcțiuni semnificative, fonemul este dotat cu o libertate a ocurențelor în sincronie care, în plan teoretic, îi permite apariția independent de condiții determinate. Acest fonem — care, în diacronie, rezultă din fonologizarea unui sunet articulat a cărui realizare era condiționată sever de context, de factori diacronici, diatopici și diastratici — prezintă în mod firesc limitări de contingență ce decurg din constrângeri ce țin de fonetica generală și din deprinderile articulatorii (acestea din urmă condiționate de factori biologici, nu neapărat legați de ereditate), precum și de reguli distribuționale ce rezultă din evoluția diacronică a limbii și care fixează condițiile de admitere și excludere în și din lanțul fonetic. Majoritatea vorbitorilor, care este constituită din monolingvi, trăiește într-un anumit univers sonor, își are organele articulatorii și auditive fixate pe producerea și decodarea anumitor sunete și a unor anumite tipuri de combinații de sunete³². Orice articulație ori coarticulație, care se abate de la standardele reperabile și proprii aceluși univers sonor într-atât încât nu mai este recunoscută ca proprie, la o eventuală încercare de reproducere, va suferi în mod firesc o deformare în sensul reducerii celor mai particulare trăsături ale ei la unele corespondente caracteristice sistemului fonetic din limba vorbitorului. Automatismul fonetic, care poate fi constatat în nenumărate cazuri de coarticulare³³ arată că înțelegerea este condiționată de conștiința faptului lingvistic și nu de nuanța concretă produsă, când aceasta nu are valoare fonologică în sistemul receptorului, căci forma și funcțiunea

³¹Pentru o critică a conceptului ‘sunet’ precum și pentru precizări asupra acestuia v. Turculeț *Introducere*, p. 10-17.

³²Cf., de exemplu, Vendryes, p. 40, E. Petrovici, *Trăsăturile distinctive ale fonemelor românești*, în CL VII, nr. 2, 1962, p. 209-215, p. 213, Turculeț *Introducere*, p. 57-59, sub *Dirijarea proceselor articulatorii*.

³³Cf., de exemplu, Metral, p. 41-42; Pușcariu LR II, p. 156-158.

organelor articulatorii pot explica sunete lipsite de valoare fonologică. În realitate, totul se asimilează în unități tradiționale, mai mult, ceea ce se află deja în limbă este supus reasimilării³⁴ organelor articulatorii — aceasta fiind o cauză importantă a schimbărilor din limbă — în cadrul procesului complex de reconsiderare a materialului lingvistic.

Modificarea fonetică reprezintă o consecință a manifestării unor tendințe ce au la bază principiul autoreglării unei funcțiuni biologice, prezentă în orice organism viu. De regulă, tendința în discuție nu se manifestă spontan, adică fără cauze, ci apare ca o reacție la o agresiune din afara sau din interiorul structurii. Mutația fonetică este, așadar, efect al unei agresiuni asupra structurii organizate pe o bază articulatorie — constituită în parte prin transmisiune ereditară, în parte prin deprinderi articulatorii dobândite în timpul învățării și practicării limbii, al adecvării la mediul lingvistic al vorbitorului și se situează între funcțiile psihice și fiziologice³⁵.

Urmărirea unei evoluții precum cea a lat. *vetula*, pe teren românesc, ar putea fi relevantă în acest sens. Plecînd de la etimon, se pot presupune următoarele transformări ale acestuia: **vetla*, în urma sincopării, apoi **vecla*. (Evoluția *tl* >

³⁴ *Reasimilare* însemnînd și adaptare a limbii la schimbările bazei de articulație, cf. Eric Buyssens, *Linguistique historique. Homonymie. Stylistique. Sémantique. Changements phonétiques*, Bruxelles, Paris, 1965. V. și Uguzzoni, p. 128-129, care vorbește de *fonologizare, defonologizare, refonologizare*, efecte ale reasimilării, ca urmare a contactelor lingvistice.

³⁵ Întrucît articolul lui E. Coșeriu, *Linguistic changes does not exist?*, tradus de Emma Tămăianu în CL XXXVI (1992), p. 9-20 — un ecou la *Giebt es Lautgesetze?* al lui E. Wechsler, —, încercă o abordare a chestiunii dintr-o perspectivă diferită de cea neogramatică și o îndepărtare de teoria bazei de articulație, lucruri care, în opinia noastră, nu reușesc autorului căci înseși fundamentele de la care pleacă nu-i pot permite aceasta, vrea să mute povara unui răspuns pe umerii altor științe, cercetarea de față nu va face apel la acel articol. V. opiniile lui A. Philippide, în OR II, §268, nota, G. Ivănescu, în LGR, p. 172-176, în comunicarea *La problème des tendances phonétiques romanes*, *Istoria*, p. 4-15, C. Frâncu, în *Geneza*, p. 32-34. De asemenea, E.H. Lennenberg, *Fondamente biologici del linguaggio*, Torino, 1971, W. Dressler, *Fonologia naturale e cambio linguistico*, în *Studi di fonetica e fonologia. Atti del convegno internazionale di studi*, Padova 1 e 2 ottobre, 1973, Roma 1976, p. 273-283, G. Drachman, *Phonology and the basis of articulation*, în „Sprache” 19 (1973), p. 1-19, R.A. Hinde, *Le basi biologiche del comportamento sociale umano*, Bologna, 1977.

cl pare a fi una organică în limba română. Se poate afirma că, încă de la începuturi, limba română nu a agreat această succesiune, afirmație întărită și prin evoluții mai târzii (magh. *hülsen* > *hiclean* > *viclean*). De asemenea, tendințele, manifeste în unele graiuri, de a modifica oclusiva dentală sau palatală urmată de un iot, trebuie raportate la aceeași idiosincrasie. Adaptări ulterioare ale bazei de articulație au făcut ca asemenea succesiuni să poată apărea în secolul al XX-lea, la unele elemente neologice relativ recente — fără ca succesiunea *tl* să devină dintre cele comode în limba română.) În urma unor evoluții (*-a* > *-ă*, *cl* > *cl'*) forma în discuție capătă aspectul *vecl'ă*. În acest moment se produce fenomenul diftongării condiționate, continuă muierea lichidei și palatalizarea oclusivei, astfel că, la un moment dat, cuvântul capătă înfățișarea *veak'ă*. Starea este ilustrativă pentru felul în care se reorganizează echilibrele la nivel fonetic. Din punct de vedere al diftongului, poziția sa este optimă păstrării sale. Finala cuvântului, însă, conține un punct de dezechilibru, dat de succesiunea din diftongul —*ă*. În momentul în care acest dezechilibru local se acutizează se produce asimilația prin acomodare, *ă* își schimbă parametrul cel mai incomod — locul de articulare — fiind atras către *i*, cu păstrarea gradului de deschidere; astfel apare finala —*e*. Ca o consecință directă a acestei evoluții, diftongul, care nu rezistă în poziție *e*, se monofonghează: *veche*. Prin evoluția *tl* > *cl* și prin relația dintre diftong și poziția sa (în fapt una dintre cele două condiții ale acestei diftongări în limba română), se pot observa în acest exemplu două cazuri în care evoluțiile fonetice apar ca reacții ale organelor articulatorii la unele condiții date de contextul ce nu se încadrează între limitele structurii audio-articulatorii.

Eul lingvistic astfel constituit, deja informat prin experiență lingvistică își caută permanent echilibrul, se adaptează în acest mod conjuncturilor de comunicare. Manifestările acestui eu sînt relativ în mare măsură controlabile volitiv, chiar dacă, de regulă, există o subordonare față de anumite mecanisme biologice³⁶. Deși nivelul fonetic este întemeiat, în principal, pe structurile biologice, feed-back-ul lingvistic poate avea finalitate și la acest nivel. Posibilitatea (nu de puține ori realizată) de intervenție a spiritului uman — prin factori conștient orientați de voință în urma unor procese de observare, comparare, urmate de decizii întemeiate pe judecăți cu diferite motivații de ordin axiologic — este permisă tocmai de felul în

³⁶Cf. Roland Blondin, *Fonction, structure et évolution phonétiques. Études synchroniques et diachroniques du phonétisme gallo-roman et français*, Lille, Paris, 1975.

care se definește fonemul în funcție de sunet, rezultat al combinării factorilor psiho-fiziologici în cadrul acestei organizări bio-lingvistice naturale. Dacă se ia drept exemplu cazul copiilor³⁷, se observă cum aceștia, în mod normal, învață și deprind limba nu neapărat prin aportul factorului conștient. Cu toate acestea, capacitățile lor de sesizare a diferențelor din vorbirea adulților (modelele lor) sînt superioare celor întîlnite la aceștia din urmă. Prin contact și, eventual, din necesități de integrare, copiii pot adopta și forme care ies din coerența normei învățate „acasă”. Vorbind despre forme hipercorecte, trebuie observate două posibilități care apar. Atunci cînd acestea pleacă de la vorbitor (copil sau adult) fenomenul înlocuirii este în mod cert conștient. Dacă, însă, formele hipercorecte nu pleacă de la vorbitorul copil, acesta le poate adopta prin imitare ca pe orice alt fapt, puțin de conștient de deosebirea dintre formele acelea și caracteristicile generale ale vorbirii sale, mai ales cînd deosebirile sînt importante. Acest fenomen nu apare cu aceeași pregnanță la adulți, care au o deprindere mult mai bună a normei lor, fapt care lasă mai greu să treacă neobservată o deosebire. Ceea ce îl face pe adult să treacă cu vederea o formă deosebită este funcția de comunicare, asupra căreia vorbitorul-copil se concentrează mai puțin, precum și obișnuința propriei norme. De asemenea, între cele două categorii de vorbitori există diferențe însemnate în ceea ce privește modul în care aceștia percep excepțiile, diferențierea formelor, regulile de adaptare la nivelele fonetico-fonologic și morfologic.

În perioadele în care contactele lingvistice sînt mai intense baza de articulație se manifestă în continuare, dar nu atît prin producerea de noi variante de sunete, cît prin decantări și selecții ale sunetelor deja produse și existente, prin fonematizări care definesc sistemul fonetic al unii grai³⁸. Intensificarea contactelor lingvistice poate genera o anumită

³⁷Pentru care vezi Stelian Dumistrăcel, *Limbă literară și dialect în mediul școlar*, în LR XXX (1981), p. 261-279.

³⁸Baza de articulație nu reprezintă doar o entitate producătoare de sunete, ci și una care le selectează prin aceea că permite sau nu ocurența anumitor coarticulații și chiar fonematizarea anumitor sunete a căror contingență este frecventă în fluxul sonor și care ajung să-și definească un rol în sistem în raport cu alte sunete și foneme. Prin însuși

concurență lingvistică, fapt ce are ca efect amorsarea unui proces de uniformizare, dar și de diferențiere în puncte precise ale sistemului. În acest moment, analogia devine un proces conștient, mai ales când are drept finalitate scăderea forțelor entropice. Lucrurile sînt cît se poate de complicate în acest punct³⁹ întrucît, dacă se pleacă de la situații concrete se pot constata la nivel lingvistic diferențe între evoluțiile comunităților lingvistice avute în vedere.

Luînd ca exemplu cazul populației de la nordul Dunării, care a fost cucerită de romani, se poate considera că abandonîndu-și treptat propria limbă și adoptînd în același fel latina, această populație nu a putut vorbi limba învingătorului fără a introduce aici în mod continuu deprinderi articulatorii proprii. Vorbitorii de latină veniți în Dacia nu au acționat ca un factor care stopa manifestarea bazei de articulație a bășinașilor sau, cel puțin, nu s-au putut manifesta astfel față de segmentul cel mai numeros al aborigenilor. Pe de altă parte, în acest caz nu avem a face cu coexistența a două limbi aflate în concurență, ci cu un proces de impunere a unei limbi asupra alteia, care urma să fie înlocuită. Vorbitorii de latină veniți din Imperiu în Dacia au ignorat în mod firesc sunetele produse în vorbire de cei cucerțiți cînd acestea nu corespundeau sistemului fonologic latin⁴⁰. Deformările cucerților erau anulate, neutralizate prin substituții operate

felul ei de a funcționa, în anumite momente, baza de articulație devine un principiu care depășește elementul natural, fiziologic din care rezultă, constituindu-se în element de ordin biologic, un mecanism de autoreglare a sistemului. Pentru observația că manifestările bazei de articulație nu au consecințe însemnate decît în anumite epoci istorice, determinate sub mai multe aspecte ale vieții socio-economice, favorabile înnoirilor v. Ivănescu *Istoria*, p. 11 și urm., 183-186.

³⁹V. și Schogt, p. 83 care, după ce la p. 79 distinsese factorii care limitează acțiunea legilor fonetice (factori pur fonetici, morfologici și analogici, etimologia populară, împrumutul), arată că este dificil să se facă ordine în acest punct. De aceea va propune: „de classer les changements d’après des principes qui n’aient rien en commun avec les causes des changements”, ceea ce, în opinia noastră, nu este decît o amîinare, prea puțin rodnică, a căutării soluțiilor.

⁴⁰Astăzi, cînd un polonez spre exemplu, vorbind limba germană, rostește [e]’t], [min]’en], el este înțeles de către german, care va face o mică substituție după ce s-a plictisit să tot încerce a corecta pe incorigibil, înțelegînd că acela a vrut să rostească germ. *echt*, *München*. La fel se va întîmpla cu un francez care ar rosti (și care chiar rostește) [aises vasōr] vrînd să reproducă germ. *heiβes Wasser*. Această bază de articulație care torsionează sistemul fonetic al limbii germane, însă, nu determină, în primele momente, modificări însemnate din punctul de vedere al limbii deoarece schimbarea se referă la sunete și nu la foneme, deformînd sunete nu foneme. Cu timpul,

de receptorul care restabilește forma corectă după ce observase caracteristica aceluși tip de greșeală. Prin numărul lor, cucerii, care comiteau în majoritatea lor aceleași greșeli induse de baza lor de articulație, au putut se impune formele în cauză abia după ce au ajuns să utilizeze noua limbă, mai ales între ei. Aceste situații privesc fenomenele care se petrec la învățarea, eventual adoptarea unei limbi. După o perioadă de conviețuire, probabil că latina începe să înregistreze o serie de progrese în ceea ce privește aria sa de răspândire geografică la nordul Dunării. Ea evoluează în continuare, liber de data aceasta, sub o condiție nouă, întrucât lipsește vorbitorul etalon, cel care chiar dacă nu îl corectă la tot pasul pe băștinaș, îi oferă o anumită imagine acustică, împiedicându-l să-și cristalizeze una prea îndepărtată de model⁴¹. Contactele cu dacii liberi și cu alte popoare — întrucât, în primul caz priveau vorbitori care, în cele din urmă, au adoptat limba latină, iar în celalalt caz, au fost destul de slabe — au putut cu greu aduce decantarea rezultatelor acțiunii bazei de articulație. Formele și sunetele rezultate din aceasta s-au stabilizat treptat, mai ales datorită numeroaselor reveniri ale acestora în vorbire, în contextul în care lipsea un termen de comparație. Între perioada în care popoarele slave sînt semnalate într-o zonă în care se poate presupune că au putut intra în contact cu romanicii de la nordul Dunării și cea în care primii slavi se creștinează sînt aproximativ trei secole. Numărul acestor ani este aproape dublu față de cel al anilor petrecuți de romani la nordul Dunării. Fără a nega existența contactelor lingvistice între cele două popoare și înainte de creștinarea slavilor, trebuie observat că acestea capătă dimensiuni noi și se întăresc abia după creștinarea primilor slavi. Contactele de pînă atunci își dobîndesc efecte de profunzime și durabilitate, așadar, abia după secolul al

însă, contactul ar putea avea consecințe însemnate. De fapt, confruntarea celor două sisteme nu rămîne fără consecințe căci străinii introduc sunete care, nu doar că în limbile lor sînt foneme, dar vor putea deveni același lucru și în limba germană pe care o vorbesc. În mod cert, o germană vorbită de marea masă a polonezilor va prezenta o serie de modificări în toate compartimentele limbii, modificări ce se vor impune și păstra în acea comunitate. Cît timp însă, vor vorbi cu germani sau cu buni cunoscători și vorbitori ai germanei, aceste modificări au șanse neînsemnate de a se impune în limba acelora. În primul caz, ele sînt mereu anulate de nativul german, în cel de-al doilea ele vor avea aceeași soartă, deoarece și acest interlocutor se află în situația celui polonez însă din perspectiva limbii sale: bazele de articulație poloneză și română, de pildă, nu-și corespund. Din punctul de vedere al polonezilor însă, toate aceste substituții, probabil însoțite de ironie o vreme, nu vor putea avea darul de a șterge complet modificările introduse de vorbitorul incapabil să articuleze ori să gîndească altfel.

⁴¹Este greu de spus dacă pierderea termenului de comparație mai poate constitui un factor în situația în care acesta deja nu își mai îndeplinea rolul normativ.

IX-lea⁴². Dacă se situează apariția noului sistem lingvistic, a limbii române, aproximativ în perioada secolelor al VII-lea — al VIII-lea⁴³, sau chiar mai devreme, între secolele al V-lea — al VII-lea, al VIII-lea⁴⁴, admițând că factori de natură socio-economică și politică au reprezentat impulsul esențial al unor schimbări care au permis și favorizat apariția unor condiții noi pentru dezvoltarea limbii, se poate accepta că aceste contacte cu slavii numeroși au condus la desăvârșirea unui proces ce se manifestase cu intensitate scăzută după treptata rupere a legăturilor cu Imperiul, între secolele III-V. Contactele cu limbile slave au pus față în față două sisteme lingvistice diferite, au condus la observarea și la decantarea rezultatelor evoluției de pînă atunci a sistemului lingvistic neolatin dunărean în toate compartimentele sale, au determinat individualizarea acestuia, delimitarea clară de sistemul lingvistic cu care intrase în contact. Cuvintele pe care le va împrumuta româna din limbile slave vor trece într-un alt sistem lingvistic suferind modificări și nu curgînd liber, fără cenzura sistemului ori distrugînd un sistem spre a-l remodela.

Dacă se au în vedere contactele dintre limbi diferite, cînd o limbă înlocuiește o alta sau cînd acest proces nu se produce, se constată că, în ambele cazuri, subzistă factori de ordin biologic care pun în evidență caracteristicile articulatorii ale limbii în discuție. Deprinderile articulatorii străine pot pătrunde în limba cealaltă, dar fără a-i afecta esența, fără a modifica sistemul. Acești vorbitori însă, își vor asuma sistemul pe care contactul dintre baza lor de articulație și sistemul străin l-a generat, vor fonematiza sunetele dacă vor fi nevoiți să facă procese de analiză a fluxului sonor întrucît organele lor audio-articulatorii au a face cu două sisteme diferite; faptul se petrece în cazul în care ei adoptă o altă limbă și sînt copleșitori prin număr și frecvența ocurențelor sunetelor generate de baza lor de articulație. Transformările structurii

⁴²Este greu de acceptat opinia care susține că: „majoritatea elementelor slave au pătruns în română în secolul al V-lea, al VI-lea și al VII-lea. Ele formează stratul cel mai vechi și cel mai important” (Densusianu *Istoria* I, p. 161). Deși s-a scris mult pe această temă, probabil că o primă și corectă rezolvare a acestei chestiuni se află la un eminent slavist precum I. Bărbulescu. Lăsînd deoparte accentele polemice și aprecierile destul de dure cum sînt cele la adresa lui O. Densusianu, precum și unele erori, teoria dezvoltată și demonstrată, în Bărbulescu *Individualitatea*, p. 7-125, rămîne, probabil, punctul de plecare cel mai just și pertinent care nu poate fi ocolit în dezbaterea acestei chestiuni.

⁴³Perioadă pentru a cărei delimitare v., mai recent, Frâncu *Geneza*, p. 24-26.

⁴⁴Cum face G. Ivănescu, în *Istoria*, p. 177-201.

audio-articulatorii duc la mutații paradigmatică⁴⁵ care se produc mai ales ca reacții la stimuli externi. Evoluțiile cantitative se petrec continuu și sînt naturale, în vreme ce trecerile calitative sînt cerute de nevoi de conservare a sistemului ca principiu și se impun vorbitorilor ca o ordine psiho-socială în dezordinea naturală.

1. 4. Legi fonetice / legi fonologice. Ideea centrală a prezentului studiu se revendică și pleacă de la distincția teoretizată de S. Pușcariu, savant care distinge între *legi fonetice* și *legi fonologice* și subliniază particularitățile celor doi termeni ai distincției în opoziție. Aceasta conduce la observarea faptului că alături de evoluția fonetică, fenomen care se împlinește prin vorbitor în mod inconștient, există și acea formă a schimbării, prin care, în mod conștient, ori în urma conștientizării unui impuls, vorbitorul reacționează, fie la evoluția fonetică, fie la diferențele, produse ale acțiunii acesteia, dintre norme paralele.

Evoluția sunetelor se face prin alunecare (*Lautwandel*)⁴⁶, o devenire lentă avînd drept cauză imediată mutații în conformația bazei de articulație deoarece sistemul fonetic este rezultantă a acestei baze de articulație⁴⁷. Este vorba, așadar, despre o modificare treptată a trăsăturilor articulatorii pînă la apariția unei noi coarticulații (ceea ce nu înseamnă mereu „sunet nou”). În felul acesta se poate stabili o relație genetică de tipul din A, prin A'... B.

⁴⁵Aparițiile sau disparițiile de foneme se pot produce pe mai multe căi. Fonemele pot apărea fie prin fonologizare paradigmatică, atunci cînd o variantă combinatorie cu statut de contingentă devine fonem, fie prin reinterpretarea unui fonem deja existent care suferă mutații ce-i afectează trăsăturile articulatorii. Un fonem poate dispărea prin neutralizarea opoziției distinctive față de un altul (o sincrează de fapt). Aceste schimbări pot avea succes dacă, în urma segmentării fluxului sonor, un act de memorie identifică elementele segmentate în unități ale structurii audio-articulatorii.

⁴⁶Vorbînd despre alunecarea sunetului, A. Philippide observă, în *Principii*, p. 15-17, că fenomenul se produce lent, de regulă într-o singură direcție, cu constanță, „și atunci se produce de la o vreme numai decît o ruptură între sunetul ocazional și uzul de mai înainte și omul se trezește vorbînd alt sunet, fără să știe el singur cum a ajuns la dînsul” (p. 16).

⁴⁷Cf. A. Sechehayé, *L'individuel et le social dans le langage*, în „Psychologie du langage”, 1933, p. 60: „l'usage actif d'une langue consiste, par définition, à faire appel à des habitudes acquises, le réflexe joue donc ici un rôle prépondérant”.

Cazul intervenției factorului conștient este diferit, nemaifiind vorba despre o alunecare, ci de o înlocuire⁴⁸. Vorbitorul nu se mai află pe nesimțite în fața unei realități fonetice noi despre al cărei proces de apariție nu a fost conștient, ci el este cel care așează sunetul respectiv într-un context. Vorbitorul alege oarecum în funcție de anumite criterii. Primul motor este unul impulsivat de voință (accesul pe o altă treaptă socială, dorința de a imita pe cineva considerat superior, de a vorbi îngrijit etc.). După observarea destul de atentă a normei către care tinde, vorbitorul începe să construiască raționamente bazate pe analogii pentru toate situațiile (contextele) cu care se confruntă. Firește că libertățile sale nu sînt nelimitate, și aceasta nu atît datorită funcției de comunicare, cît datorită factorilor de ordin fonetic și morfologic. Înlocuirea sunetelor este un proces orientat în funcție de acești factori, deoarece, în fapt, tendința vorbitorului este de a reveni la o formă anterioară acțiunii unei legi fonetice sau, uneori, de a „aplica” acea lege fonetică la toate cuvintele pe care el le încadrează în același context. Alegerea acestuia mai este orientată și de articulațiile din universul lui sonor, adică de relația de corespondență / non-corespondență stabilită de vorbitor între diferitele sunete ale normei sale și alte sunete din norma către care tinde. Relația de aici nu mai este în mod direct genetică, ci se conturează pe baza unei analogii de tipul în loc de A se rostește B.

Definind legile fonologice ca entități, procese ce trec prin sfera conștiinței — în vreme ce legile fonetice se petrec pe neobservate⁴⁹ —, S. Pușcariu afirmă că ele sînt regulate, constante „et embrassent tout le

⁴⁸V. Pușcariu LR II, p. 269; de asemenea, *Phonétique et phonologie*, în ELR, p. 129, unde se spune „*Quand une loi phonétique entre dans la conscience des sujets parlants, et qu'elle est généralisée par eux, nous avons alors à faire a une loi phonologique*” (s.a.). Așadar, sistemul fonologic (sau fonemic) reprezintă, în accepția lui S. Pușcariu, corespondentul sistemului fonetic în conștiința subiectului vorbitor.

⁴⁹Sextil Pușcariu însuși arată că „*nu orice alternare de sunete în diferite forme scrise sau în familia unui cuvînt ajunge să fie observată de subiectele vorbitoare*” (s.a.), *Morfonemul*, p. 236. Probabil că trebuie incluse aici și situațiile în care vorbitorul, chiar observînd alternanța, nu reacționează, deoarece compartimentul psihic are și modele, luate din natură, de succesiuni variabile.

«materiel linguistique», c'est-à-dire dans les cas de même structure⁵⁰, ceea ce înseamnă că nu este obligatoriu ca o lege fonetică să apară în toate formele avînd același context fonetic, generalizarea prin aplicare analogică revenind vorbitorului după ce acesta conștientizează esența respectivei schimbări⁵¹. Spre deosebire de aspectul *lege fonetică*, care trece neobservat, aspectul *lege fonologică* se prezintă ca formulă existentă în spiritul vorbitorului, corespunzînd unui raport observat de acesta⁵². Considerînd că legea fonetică reprezintă o formulă dedusă din inconștientul naturii, care determină acțiunea organelor articulatorii și felul acestora, legea fonologică apare ca inserție a dimensiunii umane în activitatea organelor articulatorii. Dacă sistemul fonetic este natural, sistemul fonologic — constituit și prin reacție conștientă la creația naturală — este cultural.

Este dificil de judecat, în asemenea context o situație precum cea semnalată de însuși S. Pușcariu⁵³. Merită amintite, în acest sens, două exemple, sugestive în ceea ce privește mecanismul analizat. Primul dintre acestea, numit de savantul român „hiperurbanism”⁵⁴, este cuvîntul *căpeneag* < *chepeneag* (< magh. *köpenyeg* ‘trenchi’). Forma este interpretată ca hipercorectă, însă, realmente, -*ö-* din etimon este o

⁵⁰ELR, p.145.

⁵¹Relația aceasta poate fi deosebit de strînsă, termenii distincției putînd ajunge să desemneze aspecte ale aceleiași realități. De altfel, savantul român tinde regulat să confunde cei doi termeni ai distincției. Plecînd de la ideea că geneza este fonetică, aplicarea fonemică — fonemicul fiind și rezultată a alegerii conștiente, a observării, comparării și, apoi generalizare deliberată (cf. LR II, p. 350-352) —, S. Pușcariu ajunge să afirme că legile fonetice nu sînt, în majoritatea cazurilor, decît legi fonologice. Așa, în LR II, p. 129 și urm., p. 348, și, mai ales în *Le morphonème*, unde la tot pasul prezintă evoluții fonetice caracteristice românei comune și pe care le numește „fonemice”.

⁵²Cf. *Morfonemul*, p. 221, unde S. Pușcariu observă că „*morfonemul (...) este un produs al genului limbei și de cele mai multe ori nu este decît continuarea, în conștiința gramaticală a subiectelor vorbitoare a unei legi fonologice*” (s.a.) și „*morfonemul este adesea inversarea legii fonologice, uneori inversarea greșită*”, p. 223, (s.a.).

⁵³În DR IV, p. 716, respectiv p. 1379, nota 1.

⁵⁴S. Pușcariu folosește acest termen destul de des, dar nu pare a-l considera generic; de regulă operează distincții fine, fiind conștient de caracterul special al termenilor pe care-i utilizează.

vocală labială și palatală totodată, sunet extrem de dificil pentru un român. Ambele forme sînt variante care indică dificultățile de adaptare a cuvîntului maghiar la limba română, care adaptează sunetul străin lipsit de corespondente românești acceptabile. În acest caz, s-ar putea spune că forma cu palatală se modifică (oclusiva palatală este înlocuită cu oclusiva velară + *ă*) sub influența sunetelor învecinate⁵⁵, modificarea fiind una de adaptare la împrumut, soluția fiind singura posibilitate mai apropiată de fonetismul din etimon, pe care limba română o putea găsi.

Mai interesant și diferit este cazul bân. *clientuș* < *chientuș* (< magh. *köntös*)⁵⁶. Regresiunea operată aici este una inversă față de evoluțiile care au dus la actualele forme *curechi*, *ochi*, *urechi*, *vechi*, provenite din *colecl'u*, *ocl'u*, *ureacl'ă*, *vecl'u*. Graiul bănățean, mai conservator, a păstrat mai multă vreme, se pare, rostirea cu *cl'*, *gl'*. Forme precum cele rezultate din lat. *clamo* ori *glacia* fiind încă rostite, în secolele al XVII-lea, al XVIII-lea *cl'ăm*, *gl'ață*⁵⁷, dar *k'ăm* și *g'iață* în graiurile din jur. Privitor la acest fenomen, O. Densusianu observă că asimilarea grupurilor *cl*, *gl*, în cuvinte de origine slavă, la grupurile analoge provenite din latină, s-a produs mai greu, oricum după ce muierea lichidei avusese loc în elementele latine⁵⁸. Același învățat arată că între secolele al IX-lea și al XIII-lea se împrumută din maghiară majoritatea elementelor pe care le găsim la nordul Dunării⁵⁹. Aceste

⁵⁵V. și Fr. Kiraly, *Contacte lingvistice*, Editura Facla, Timișoara, 1990, p. 145-146. De asemenea, Scriban, p. 265a, unde autorul menționează și tc. *kepenek*.

⁵⁶V. și Fr. Kiraly, *lucr. cit.*, p. 176, unde se oferă explicația 'sorte de pelisse des boyards'. Autorul citat dă formele *clentuș*, *clintuș* și explică: „este evident că magh. *k + e*, *i* (din magh. dial. *kentös*, *kintes*) a fost apropiat de *k'* din cuvintele vechi românești și s-a parcurs drumul în sens invers *k' > cl' > cl'*”.

⁵⁷Cf. Pușcariu LR II, p. 219, 364, de asemenea, D. Moldovanu *Completări la REW*³: *Lat. clivus în română și în graiurile ucrainene carpatice*, în „Studii și cercetări de onomastică” 1, anul II, 1996, p. 105-111.

⁵⁸V. Densusianu *Istoria I*, p. 188. V. și P. Neiescu, *Un arhaism în fonetismul din graiul bănățean* în CL VIII, nr. 1, 1963, p. 45-78.

⁵⁹Ne manifestăm scepticismul asupra limitei inferioare, dar și asupra afirmației că pînă în secolul al XIII-lea s-ar fi împrumutat „majoritatea” elementelor lexicale pe care româna le are din limba maghiară. Cronologia relativă (căci este singurul criteriu pe care îl avem pentru această operație) nu poate furniza pentru „majoritatea”

elemente, dacă prezintă grupurile *cl'*, *gl'*, nu reprezintă forme adaptate la limba română, în sensul că nu prezintă fonetismele *k'*, *g'*⁶⁰. Pe această bază, se poate susține că, în acest caz, avem a face cu o falsă regresivitate a unor vorbitori care aveau încă în norma lor grupurile *cl'*, *gl'*, acolo unde cei din jur aveau deja *k'*, *g'*. Cei din urmă emit o formă hipercorectă, ca o reacție la nivel interdialectal, a cuiiva care nu înțelege să renunțe la rostirile proprii norme⁶¹.

Chiar la unul dintre cei mai riguroși neogramatici ai lingvisticii românești, Ovid Densusianu⁶², apar unele elemente care arată clar că acesta recunoaște existența factorului conștient în evoluțiile lingvistice, precum și rolul pe care individul îl are în modelarea limbii. În mod explicit, însă, de fiecare dată, acest savant se referă la formarea și dezvoltarea norme literare, la „evoluțiile lingvistice superioare” orientate, în diferite epoci, cu diferite intensități, de „spiritul critic, aflat mereu în conflict cu formele primitive și spontane de manifestare lingvistică. Referindu-se la contactele [culte, sau dinspre categoria vorbitorilor instruiți ori care acționează ca agent formator și rafinant al limbii literare] dintre limbi, deși susține că, la unii vorbitori, factorul inconștient are o pondere însemnată, O. Densusianu arată că, în epocile „de cultură înaintată”, factorul conștient este dominant iar răspîndirea

împrumuturilor de origine maghiară sau din limbile slave date care să conducă la afirmații atât de precise.

⁶⁰*Ibid.*, I, p. 198-199.

⁶¹Pentru conceptul ‘solidaritate regională’, care apare la Pușcariu în LR II, p. 310-311 v. *infra*.

⁶²Lingvist ce trebuie comparat cu S. Pușcariu, care a început ca neogramatic, apoi, descoperind, rolul și importanța dialectologiei istorice, a geografiei lingvistice, lucrînd nemijlocit la o vastă anchetă dialectală, dar suportînd și influențe din partea altor doctrine lingvistice ale epocii, atras mai mult de realitatea lingvistică decît de sfericitatea unor teorii, și care va ajunge să renunțe la anumite principii ale neogramaticilor manifestînd o mare deschidere alte tipuri de explicații, chiar dacă fără a abandona complet principii fundamentale ale unor iluștri înaintași. Atitudinile, sensibil diferite, față de teoriile lui J. Gillieron — adevărat instrument de măsură al nivelului pînă la care un neogramatic reușește să înțeleagă limitele proprii sale concepții și necesitatea infuziei de noi și diferite idei în concepția lingvistică — sînt de natură să anunțe deosebirile de concepție și interpretare a datelor de către cei doi savanți români.

formelor se face prin imitație. Totuși, „imitația, moda, nu este totdeauna inconștientă. Alături de majoritatea celor ce acceptă inconștient feluri de exprimare⁶³ se poate să fie și de aceia care și le însușesc întemeiat, din convingerea utilității lor”⁶⁴. Mai mult, un alt mare neogramatic arată că „Transformările unei limbi se fac de obicei inconștient”. După exemplificarea cu ajutorul evoluției lat. *caballus* la rom. *cal*, același savant arată: „Această inconștientă operație că are loc, nu este de mirare, căci cele mai multe acte sufletești inconștient au loc — și vorbirea este și ea un asemenea act, cel puțin *pe jumătate* —, *decît nu trebuie exagerată* (s.n., Al. G.). Un fenomen limbistic, ori cît ar fi el de mic, întru cît este act sufletesc poate ave cîteodată norocul de a trece și prin cadrul conștiinței, iar nu de a rămîne numai ascuns în înfundăturile inconștientului. Apoi la transformări psihicul și fizicul contribuie deopotrivă [...] Noi vom renunța la a mai desface zadarnic firul în patru, de a desface lucruri atît de intim legate unele de altele și de a căuta cu microscopul la fiecare principiu de schimbare al vorbirii conștientul și inconștientul, psihicul și fizicul”⁶⁵. În cadrul prezentării

⁶³Nu este clar dacă autorul se referă global la vorbitori, are în vedere categoria celor cu mai puțină instrucție — masa vorbitorilor —, sau se referă la o subcategorie, mai largă, din rîndul celor instruiți. Toate acestea deoarece, uneori, O. Densusianu pare a nu rafina la interiorul celei de-a doua categorii, alteori (chiar în cuprinsul *st. cit.*), cu referire la cazul contactelor dintre normele dialectale și cu o altă limbă, acestei categorii — tot nediferențiate — i se conde capacitatea de reacție conștientă.

⁶⁴Pentru aceste idei v. O. Densusianu, *Orientări nouă în cercetările filologice*, în GS I, p. 16-17.

⁶⁵Philippide *Principii*, p. 12. Din acest mod de a înfățișa chestiunea principiilor de evoluție a limbii și din hotărîrea de a renunța la o rafinare „zadarnică” între factori de ordin psihic și fiziologic, conștient și inconștient, hotărîre firească la sfîrșit de secol XIX, generațiile ulterioare de neogramatici (declarați ca atare sau nu, deoarece lingvistica secolului al XX-lea rămîne sub semnul acestei orientări) au dedus că o asemenea distincție nu mai este necesară, dar au optat pentru prezentarea, analiza și interpretarea fenomenelor din limbă, mai ales la nivel fonetic, într-o modalitate care le arată supuse doar principiului fiziologic, de natură inconștientă. Rareori — și numai ca pe niște concesii făcute unui factor subaltern celui fiziologic — au fost admise analize și explicații care să aibă în vedere vorbitorul ca pe o ființă umană dotată cu conștiința actelor de limbaj. Fără a scăpa de sub tutela aceasta, chiar faptele care au dus la

conceptului ‘lege fonetică’, în cea mai bună tradiție neogramatică, după ce arată că excepțiile au un caracter aparent, M. Niederman le consideră perturbări de la jocul firesc al legilor fonetice, datorate unor factori de ordin special, principalul dintre aceștia fiind analogia. Același autor, după ce arată că forme precum *appeto*, *comedo* prezintă un *e* restabilit „par besoin de clarté étymologique, autrement dit pour faire mieux ressortir leur affinité avec *peto*, *edo* (...)”, în comparație cu *e > i* din *contineo*, *eligo* etc., afirmă posibilitatea ca principiul psihologic, mult mai complex și mai dificil de fixat prin scheme cu caracter legic, să se constituie în principiu creator de limbă, alături de incontestabilul principiu fiziologic⁶⁶. O relație precum *idem < *isdem*, dar *ejusdem* nu $> *ejudem$, pentru care M. Niederman observă că „la tendance à resserrer le lien étymologique (...) dans le second cas, a suspendu ou plutôt éliminé après coup l’effet de l’évolution phonétique”⁶⁷, comparată cu faptul că *idem* și *contineo* nu au fost atinse de analogie — deși relația lor cu *is*, respectiv cu *teneo* era la fel de strânsă precum cea a formelor **ejudem* și **comido* cu *ejus*, respectiv *edo* — permite

constituirea normelor literare și care guvernează această normă au fost de multe ori văzute din același unghi.

⁶⁶Acest lingvist încearcă o distincție (v. M. Niederman *Phonétique historique du latin*, Paris, 1985, p. 3) arătând că factorul psihologic, manifest prin analogie, acționează în funcție de sens și valoarea gramaticală, în vreme ce factorul fiziologic, manifest prin acțiunea legilor fonetice, atinge imaginea acustică indiferent de orice considerație asupra valorii intrinseci a cuvintelor (v. nota următoare). Hipercorectitudinea atinge fonemele / sunetele, dar are printre efecte îndreptarea formelor la nivel gramatical sau semantic, precum și „corectarea” acestora sub aspect eufonic. Intervenția factorului psihologic în desfășurarea sau corectarea efectelor evoluției fonetice petrecute inconștient și după legi fiziologice, materiale reprezintă, în esență, corecția pe care spiritul încearcă să o aducă evoluție materiale — în funcție de anumite criterii, mișcat de impulsul anumitor mobiluri sociale.

⁶⁷În *Morfonemul*, p. 240, S. Pușcariu își exprimă în mod clar convingerea că există situații ce demonstrează — prin comportamentul lingvistic al vorbitorilor, atât instruiți, cât și neinstruiți, ai normei literare, ori de grai — existența în limbă a unor mecanisme ale căror legi rămân încă mai puțin rigide și descifrate, neputând fi prinse în scheme ierarhizate și stricte, dar și prezența la vorbitor a unei conștiințe latente a relației etimologice dintre diferite cuvinte.

autorului să concluzioneze că analogia „n’agit donc point avec la même fatalité aveugle que les lois phonétiques”⁶⁸.

Sub acest aspect, s-ar putea distinge, în cadrul evoluției limbilor, un principiu ce ar putea fi numit *fonetic* și unul *fonologic*⁶⁹. Etapa⁷⁰ fonetică a fiecărei limbi naturale este una de creație, aflată sub imperiul creației naturale, și în care comunicarea și înțelegerea se realizează prin intermediul unor forme ce prezintă numeroase variații fonetice. Abia o dată cu dezvoltarea observațiilor asupra limbii și a creșterii acestor variații (chiar pînă la amenința funcția fundamentală a limbii), se dezvoltă capacitatea de analiză, devenind necesară și posibilă clasificarea materialului lingvistic, generîndu-se legi care funcționează pe baze analogice⁷¹. În germene, acest sistem funcționează, probabil,

⁶⁸M. Niederman, *ibidem.*, p. 2-4. Este de remarcat că, sub ultimul aspect relevant, Niederman pare să înțeleagă prin „fatalitatea legii fonetice” și „legi fonetice oarbe” același lucru ca și G. Ivănescu, pentru a cărui concepție în această privință v. *Istoria*, p. 5, 12-13.

⁶⁹Pentru distincția *fonetic* / *fonologic* v. și Georg Heikke, *Phonologie*, Stuttgart, 1972, printre altele p. 11-14, de asemenea o amplă discuție la Turculeț *Introducere*, p. 24-26, 82-132.

⁷⁰Termenul *etapă* nu se referă la un stadiu aflat în relații de succesiune cu un alt stadiu care, o dată încheiat, nu se mai repetă, sau care domină singur o anumită perioadă de evoluție a limbii. Este vorba doar despre o ipostază a spiritului uman care evoluează în cicluri și care, la un nivel superior, poate activa prin intermediul a două principii între care, în absolut, există o relație ierarhică. Este posibil ca într-o epocă precum aceea actuală, globalizarea să aibă ca efect lent inducerea unui anumit model pînă la asimilarea sa de către marea masă de vorbitori. Problema nu este a dispariției factorului fonetic, ci a modului în care aceste mase vor putea imita, adopta și urma ritmul celor ce dețin controlul asupra normei standard, aceasta depinzînd și de modul în care cei din urmă vor ști să netezească asperitățile dintre norma lor și cele ale maselor, de anumiți factori sociali și administrativi în principal.

⁷¹După cum se înțelege, poate exista o succesiune fonetic — fonologic. Aceasta este o cale de evoluție, și chiar de inițiere a unei schimbări care, însă, se petrece de fapt în etapa fonetică, după care, în etapa fonologică are loc o alegere, prima fiind dominată de creație, celaltă de selecție. Pe de altă parte, aspectul etimologic este mai puțin avut în vedere de vorbitorul obișnuit, cel care face limba acum, și numai indirect: „*simțul etimologic, în specie simțul pentru raportul ce există între cuvîntul primitiv și între derivat, rămîne mai adeseori viu în conștiința subiectului vorbitor și în cazuri cînd nu legi fonologice, ci accidente generale produc, în tulpină sau în elementul derivativ o*

mai întîi, la adaptarea împrumuturilor din alte limbi, dar el este funcțional și în cadrul contactelor dintre norme, dialecte etc. Pe de altă parte, analogia nu se manifestă în limbă în toate situațiile teoretic posibile. Deși afirmația poate fi extinsă — cu anumite rezerve — și la acțiunea legilor fonetice, rezultatul acestora prezintă o mai mare regularitate și chiar previzibilitate⁷². Diferența dintre acțiunea celor doi factori stă într-o mai mare variabilitate a factorului psihic în comparație cu cel fiziologic, fapt determinat de caracteristicile intrinseci și de posibilitățile reale ale celor două compartimente.

Etapa fonologică se caracterizează prin norme, selecții operate conștient și în funcție de anumite criterii deduse ori elaborate. În mod firesc, și în vorbirea populară ori neîngrijită evoluțiile se pot petrece în această etapă oarecum orientat, dacă nu în funcție de norma literară ori supradialectală, cel puțin prin raportări la acestea, cînd anumite presiuni nu mai permit ignorarea a ceea ce se întîmplă în norma standard⁷³. O dată însușit modelul de schimbare, acesta poate fi aplicat relativ constant, cu consecvență ridicată, fără discriminări, uneori fără a se distinge între contexte. Aceasta fiind o chestiune de cunoaștere și nu una de esență, tot astfel se poate manifesta și vorbitorul creditat ca instruit⁷⁴. Așa cum pe baza unui model se produce expansiunea

modificare din cele mai tulburătoare”, Pușcariu *Morfonemul*, în DR VI, p. 225, (s.a.). Se pot ilustra aceste afirmații cu un cuvînt precum *năselnic* (la Neculce, *ed.cit.*, p. 416), față de *silă*, care apare, la același autor.

⁷²Pentru o discuție asupra conceptului ‘lege fonetică’ caracteristicile și conținutul conceptului v. OR I, §85, nota.

⁷³Această orientare ține de o serie de factori, mai ales de prestigiul și gradul de difuzare a normei; cf. Dumistrăcel *Influența*. Privitor la evoluția și răspîndirea fenomenelor fonetice și fonemice în spațiu vezi Pușcariu LR II, p. 299-303.

⁷⁴Chestiunea este destul de complicată deoarece nu constituie tocmai o caracteristică generală la vorbitorii de grai; totuși, tendința se constată la aceștia și poate fi destul de pronunțată în anumite perioade ale evoluției sociale, cînd, în limbă, se petrec destule confuzii. În acest sens, este relevantă o situație precum aceea indicată de T. Papahagi, într-un răspuns la răspuns, sub titlul *Încheierea unei discuții*, publicat în GS, III, p. 434-439, unde, la p. 437, autorul arată că o informatoare, de față cu preoteasa din localitatea anchetată, care se bucura de prestigiu în ochii consătenilor, rostea *b'ine, bine*, față de *g'ine*, care reprezenta forma uzuală la ea, rostită în lipsa respectivei persoane.

(aplicarea) legii fonetice, tot astfel este nevoie de un model de regresie care să dirijeze aplicarea legii fonologice. Modelul, însă, poate fi nepotrivit din punctul de vedere al contextului lingvistic, etimologic, precum și din cel al normei sau, vorbitorul care interpretează materialul lingvistic poate face ca legea fonetică să sufere reduceri ori amplificări datorate tocmai acestei reinterprețări⁷⁵. De altfel, pe cât de atentă pare a fi analiza vorbitorului în unele situații — chiar dacă acesta se dovedește lipsit de cunoștințele lingvistului — în multe alte situații lipsa datelor (provenind mai ales din identificarea corectă a contextului fonetic și din cunoașterea etimologiei) îl conduce pe acesta către ignorarea anumitor cazuri care ar putea forma obiectul unor schimbări. Pe de altă parte, chiar intervențiile acestuia pot dovedi stîngăcii la nivelul „terapii” aplicate⁷⁶. Toate acestea deoarece asimilația se manifestă și ca extindere a unor mișcări articulatorii dincolo de domeniul lor original. Fără a fi o constantă, ca efect al aceluia context pseudoinductor, urmarea este că se aplică un rezultat al altui context la un context care, din punct de vedere fiziologic, nu generează acel rezultat. Aici apare și tendința vorbitorului de a regulariza paradigmele prin generalizarea anumitor tipuri, mai puternice, și care, astfel, devin modele. O dată deprins mecanismul de către vorbitor, acesta îl poate aplica la toate contextele care i se par potrivite pentru a suporta acea încadrare⁷⁷. În acest sens ar fi de citat un

⁷⁵V. *Le morphonème*.

⁷⁶În acest sens v. Pușcariu *Le morphonème*, p. 289-290, unde se vorbește despre o relaxare a simțului gramatical, cu referire la forme precum *fețui*, *petat*, *mesuță* (exemple date la p. 278), care conțin un *e* datorat formelor de plurat, căci obiectul este conceput cu fețe, Pete, respectiv ca mai mic.

⁷⁷Probabil că este cea mai convenabilă explicație pentru unele cazuri, care ar putea fi considerate ca extreme, precum cele constatate la Neculce: *Costîn* (p. 49, 114, 137, 169, 213), „la *Golie*” pentru „la *Golia*” (p. 131), *Riga* pentru *Riga* (p. 215). Tot „curentul” acesta îl determină pe cronicar să scrie *păscar* dar *pește* (p. 360), mai ales că silaba următoare o permitea. De asemenea, este sugestiv în acest sens exemplul dat de Polivanov, în *La perception des sons d'une langue étrangère*, în TCLP IV (1931), p. 70-96, în legătură cu nativul japonez care nu reușea să rostească decît *u* și *i* învățînd și deprinzînd rostirea corectă elimina apoi aceste două sunete, chiar și din cuvintele care trebuiau în mod normal să le conțină. Cf. comentariile și interpretarea care apar la N.S. Troubetzkoy, *Principes de phonologie*, p. 66.

studiu⁷⁸ în care se arată că schimbări ale limbii la nivelul fonetico-fonologic impun intervenția a două tipuri de factori: naturali și formali. Valorificând teoria lui Humboldt conform căreia schimbarea fonetică este supusă unui principiu organic și altuia intelectual, autorul studiului afirmă că formalul in-formează continuu naturalul. Procesele fonetice naturale, corespondente ale unor tendințe universale naturale reprezintă acte de natură să producă schimbări în limbă, mai ales când se suprapun unor tendințe universale formale dar și de natură să acționeze, pînă la un anumit punct, în mod coercitiv asupra acestor tendințe formale. Pe de altă parte, însă, și acestea din urmă au capacitatea de a selecta și impune anumite tendințe naturale, chiar de a cere și impune doar realitatea unora dintre acestea.

Dacă termenul *fonologic* sau *fonematic* nu ar avea o istorie a sa, o încărcătură de sens bine definită, probabil că ar putea fi acceptată valoarea propusă de S. Pușcariu. Întrucît faptul acesta nu este posibil și avînd în vedere că, fie conștient, fie inconștient, procesul transformării sunetelor este unul de natură fonetică, distincția va trebui să urmeze o altă cale.

Pentru a păstra opoziția teoretizată de S. Pușcariu, în continuare se va vorbi despre *evoluție fonetică* și *înlocuire fonologică*.

2. Palatalizarea labialelor. Distribuția cazurilor. O distincție în ceea ce privește modul de manifestare a fenomenului de substituție și temeiurile sale etimologice evidențiază, în principal două situații. Întrucît cea care interesează, și din al cărui unghi sînt examinate faptele, este perspectiva diacronică, trebuie diferențiate contextele din vechea română literară, în care nu apar, precum astăzi, sunetele în cauză (consoane palatale) în mod justificat din punct de vedere etimologic — deși ele pot apărea în unele graiuri —, de situațiile în care eliminarea acestora (a consoanei palatale) a reușit. Interesează așadar, studiul formelor în care, din perspectivă etimologică, trebuie sau ar trebui să apară consoane palatale ca rezultat al evoluției fonetice, și din care, ca

⁷⁸Urișescu *Changement*.